

De Continentale Liga tegen Engeland

Duitsland en de Internationale Politiek, 1894-1896

I. Duitsland na de val van Bismarck; de "Neue Kurs", 1890-1894.

De twee jaren, van 1888 tot 1890, dat Otto von Bismarck heeft getracht om samen met de jonge keizer Wilhelm II de Duitse politiek te leiden, zijn zeker niet zijn succesvolste geweest. Reeds vanaf het begin van Wilhelms regering tekende zich de controverse af, die zou leiden tot ettelijke conflicten tussen beiden en in laatste instantie tot het ontslag van de rijkskanselier. Zowel de toenadering tot Rusland (Rückversicherungsverdrag) als de uiterst scherpe houding van Bismarck jegens de socialisten, botsten met de politiek die Wilhelm zich voorstelde.

De vrees dat Bismarcks optreden hem tenslotte zou degraderen tot een "roi faineant" werd de ambitieuze Wilhelm al snel te gboot. In 1890, toen de partijen waarop Bismarck in de rijksdag steunde, een stembusnederlaag hadden geleden, zag hij zijn kans het conflict te forceren. Bismarck kon gaan, de "Oude Loods" paste niet langer bij de "nieuwe koers", die Duitsland met Wilhelm persoonlijk aan het roer zou gaan varen.

Maar ook bij deze "Neue Kurs" moest Wilhelm zijn medewerkers hebben. Aangezien het leger het vaste steunpunt van zijn politiek zou moeten worden, was het daarbij welhaast onvermijdelijk dat het ambt van rijkskanselier zou worden opgedragen aan een militair. De chef-staf, Von Waldensee, leek daarvoor de aangewezen persoon, maar de keizer had zich niet van Bismarck ontdaan om onder de dominatie van een andere sterke man te raken. Zijn keuze viel daarom op de vrij onbekende generaal Von Caprivi, de commandant van het Hannoverse legerkorps. Op de andere sleutelpost, het ministerie van buitenlandse zaken, werd Bismarcks zoon Herbert als staatssecretaris vervangen door de Badense diplomaat Freiherr Von Marschall zu Bieberstein. De keuze van deze beide onervaren figuren maakte Wilhelm echter nog altijd niet de enige leider van de Duitse politiek.

Juist in een dergelijke situatie, met in het begin onzekere ministers en een monarch, wiens impulsieve en autocratische handelwijze hem in feite ongesocht maakten tot het leiden van een gecompliceerde diplomatie, zag vooral op het Auswärtige Amt het ambtenarenapparaat kans om het heft nog vaster in handen te nemen dan reeds het geval was. Zelf verdeeld in verscheidene intrigerende facties, moest dit apparaat de keizer remmen, bijsturen en een beleid uitstippelen, dat zo dicht mogelijk lag bij de vaak uiterst onvoorzichtige opvattingen die Wilhelm er ten aanzien van bepaalde problemen op na hield.

Dat de Duitse buitenlandse politiek, die tengevolge van de moeilijkheden tussen Wilhelm en Bismarck reeds vóór 1890 een onduidelijke richting was ingeslagen, daarna steeds warriger en onbegrijpelijker werd, is daarom niet allen te wijten aan Wilhelm zelf. Het is evengoed een gevolg van het feit dat de figuren die na de val van Bismarck boven kwamen drijven en vanachter de schermen de buitenlandse politiek mede bepaalden, niet het formaat bezaten om Bismarcks spel tot het einde toe te spelen.

Philip zu Eulenburg-Hertefeld, de latere gezant te Wenen, faalde al speedig in de rol die hem was toegedacht, namelijk het bemiddelen tussen Wilhelm en zijn regering. Van groter belang is wellicht de referendaris aan het Auswärtige Amt, baron Friedrich von Holstein geweest. Deze vroegere protégé van Bismarck, was een man die de opeelbaarheid schuwde en die als " grijze man achter de stoel " de ontwerper was van enkele opmerkelijke diplomatieke acties.

Van het begin af heeft Caprivi ingezien dat Duitsland behoefte had aan een buitenlands beleid zonder de spectaculaire dubbelzinnigheden die Bismarck daarin uithaalde. Hij kon, zo als hij zei, niet met vijf ballen jongleren en wilde naar een vast doel streven. Dit vaste doel van de " Neue Kurs " was een verbond met Engeland en om dit te bereiken werd besloten het Rückversicherungsverdrag niet te verlengen, daar een voortgezet samengaan met Rusland de Engelsen zou ontstemmen.

De Engelsen waren echter meer dan ooit vastbesloten zich op geen enkele wijze formeel te binden. Om dit mogelijk te maken was in 1889 de Naval Defence Act aangenomen, volgens welke de Engelse vloot op een sterkte gebracht zou worden, groter dan die van de twee daaropvolgende mogendheden. (Two Power Standard). Gedurende de tijd, dat deze sterkte nog niet bereikt was maakte Engeland gebruik van de op het vasteland heersende tegenstellingen, om zich tegen een mogelijke aantasting van zijn belangen te dekken. En daar Engeland de meeste directe bedreiging van Frankrijk en Rusland verwachtte, met name in het Middellandse Zeegebied (Egypte en de Dardanellen) waren er in de voorafgaande jaren enkele informele en vrijblijvende overeenkomsten gesloten met de mogendheden van de Dreibund.

Van Duitsland hoop om via deze Mediterraane Ententes tot een formeel akkoord te komen met Engeland werd nu door de Engelsen gebruik gemaakt om de onderlinge verdeeldheid op het continent nog te vergroten en om de Duitse politiek, zonder reële opoffering van Engelse zijde, in zekere mate afhankelijk te maken van Engeland. In 1890 stelde de Engelse premier, de markies van Salisbury, voor om een overeenkomst te sluiten tot algehele regeling van alle hangende Brits-Duitse problemen. Het resultaat hiervan was het Zanzibar-Helgoland Tractaat, dat zowel in Engeland als in Duitsland als zeer voordelig werd beschouwd.

Maar niet alleen in Duitsland meende men dat hiermee de weg geëffend was voor een definitieve overeenkomst, ook de Fransen en de Russen vreesden, dat een Brits-Duits verbond aanstaande was. Het hieruit voortvloeiende wantrouwen tegen Duitsland was precies datgene wat Salisbury van begin af had beoogd.

Een ander indirect gevolg van de Duitse politiek was echter dat, terwijl Duitsland moest ondervinden dat de consequenties van het Zanzibar-Helgoland Tractaat lang niet zover strekten als het in zijn enthousiasme wel gedacht hadden, Frankrijk en Rusland steeds dichter bijeen kwamen. Een reeks overeenkomsten, waarvan de eerste reeds in 1891 werd gesloten resulteerden in januari 1894 in een Frans-Russisch akkoord. Tegenover de Dreibund waarin de onderlinge banden al losser werden, stond nu een vooralsnog vrij wankel Tweevoudig Verbond.

II. Duitsland in de eerste jaren van de Weltpolitiek, 1894 - 1896

1. Inleiding.

In de laatste jaren van de negentiende eeuw werd de internationale politiek gekenmerkt door een uiterst gecompliceerd diplomatiek spel, waarin de mogendheden elk trachtten hun eigen positie zo gunstig mogelijk te maken, soms samen met hun eigen bondgenoten, soms met mogendheden uit een ander kamp, dan weer samen met Engeland.

De machten in Europa hadden nog geen werkelijk stabiel evenwicht gevonden. In de volgende hoofdstukken zullen wij zien hoe het de Duitsers verging in hun sluipgang door, langs, over en onder de bondgenootschappen heen en hoe zij daarbij tenslotte misrekenden bij een groots opgezette poging om Engeland aan Duitsland te binden.

De ambities, die de mogendheden nastreefden, lagen grotendeels op het gebied van overzeese expansie, waarbij er echter op gerekend moest worden dat een eventueel conflict in Azië of Afrika consequenties kon hebben in Europa zelf.

De Fransen hadden zich nog altijd niet neergelegd bij de Engelse bezetting van Egypte, maar vóór alles werden zij beheerst door het verlangen de nederlaag van 1871 te wreken. De Russen streefden naar expansie in het Verre Oosten, maar moesten er rekening mee houden dat wanneer een dergelijke expeditie Engeland onwelgevallig was, deze zeemogendheid hen in de rug (via de Dardanellen) kon aanvallen. De Italianen waren bezig zich een imperium in Noord-Afrika te verwerven; het hun in 1889 bij het verdrag van Uccialli toegestane recht om Abessynië in buitenlandse aangelegenheden te vertegenwoordigen, werd echter door Frankrijk en Rusland niet volledig erkend. De Duitsers tenslotte, bedreven een chaotisch soort kruimel-imperialisme en voerden van alle Europese staten veruit de meest systeemloze buitenlandse politiek, waarin dreiging en toenadering vrijwel zonder overgang opvolgden.

Alle Europese mogendheden, inclusief Oostenrijk, wiens buitenlandse politiek toch dicht bij huis, namelijk op de Balkan, bleef, hadden echter één ding gemeen: Overal ter wereld werden zij geconfronteerd met de alom tegenwoordige Britse imperialistische tendens en met de Britse overheersing van de zee.

2. Duitse poging om Engeland tot een alliantie te pressen, 1894

Zo stonden dus de zaken, toen het in 1894 duidelijk werd, dat een samengaan van Frankrijk en Rusland niet langer te stuiten was. De eersten die reageerden waren de Engelsen; bij een eventueel conflict met Rusland zouden zij in het vervolg niet langer de Fransen neutraal kunnen houden. Nogmaals werd besloten de vloot te vergroten, Gladstone, die hier tegen was, nam ontslag als minister-president.

In afwachting van de sterkere vloot had de nieuwe premier, de meer imperialistische graaf Rosebery, dringend een bondgenoot nodig. Zijn keuze viel op Duitsland, dat dan Frankrijk tot neutraliteit zou kunnen dwingen, terwijl Engeland zelf Rusland zou aanvatten. Het is treffend dat de Duitsers een samenwerking met Engeland, het doel waar zij zo lang naar gestreefd hadden afwezen toen deze hun werd aangeboden. Ook Duitsland was te zeer onder de indruk van het Frans-Russisch akkoord om een oorlog met beiden te riskeren. In de Rijksdag waren de industriële belangen, die hun Russische markt niet wilden verspelen, de anti-Russische, agrarische groepen, met name de Junkers in overwicht de baas. Wilhelm zelf, hoe langer hoe meer terugkerend tot Bismarckse standpunten, vond de Dardanellen geen oorlog waard.

Caprivi, zelf rondom bedreigd door binnenlandse moeilijkheden, kon de Oostenrijkers, die wel een samengaan met Engeland wilden, slechts datgene zeggen wat Bismarck hun altijd had voorgehouden: Engeland moest als het een bondgenoot in het Nabije oosten wilde, zich formeel binden aan Oostenrijk-Hongarije, zonder daarbij op Duitsland te rekenen. Eventuele Duitse steun werd daarmee afhankelijk gemaakt van de Engelse houding jegens Oostenrijk-Hongarije, tenminste zo deed Caprivi het voorkomen. Een verdrag met Oostenrijk alleen had echter nooit in de bedoeling van de Engelsen gelegen en zij gingen er dan ook niet op in.

De truc, die nu door de Duitsers werd toegepast om de Oostenrijkers te helpen, vertoonde een opvallende gekijkenis met de opzet van de continentale liga in 1896. Duitsland wilde de Engelsen, door hen te dreigen, dwingen die zijde te kiezen die Duitsland wilde. Hiertoe begonnen de Duitsers actie te voeren tegen het verdrag, dat Rosebery kort tevoren had gesloten met de Congolese Vrijstaat, met als doel de Fransen van de bovenloop van de Nijl te weren. De Duitsers dachten hierbij weinig risico te lopen; wanneer de Engelsen zich niet bedreigd zouden voelen en niet de behoefte aan een bondgenoot zouden gaan voelen, dan bestond, zo dacht men in Berlijn, altijd nog de kans dat Frankrijk, aan wie steun was toegezegd, een welwillender houding zou aannemen.

Het zelfde arrogante en tegelijkertijd haast naïve optimisme, dat de Duitsers ook in 1896 parten zou spelen, bleek ook nu ongerechtvaardigd. De Engelsen dreigden hun handen geheel van de Dreibund af te trekken, waarop de Duitsers inbonden. En nogmaals- het wordt vervelend- als in 1896 zou gebeuren, reageerden de Engelsen op het Duitse bluffpoker door een meer verzoenende houding jegens Frankrijk en Rusland aan te nemen. Hoewel deze pogingen aanzien van de Russen aanvankelijk leken te slagen, liepen de besprekingen na verloop van tijd vast, terwijl Frankrijk van begin af elke toenadering afwees.

Voor Rosebery was inmiddels de weg terug naar een betere verstandhouding met Duitsland afgesloten. In november 1894 had Wilhelm namelijk, ten einde zich te bevrijden van de kritiek van de nog altijd sterke Bismarckgezinde facties, Caprivi laten vallen en hem vervangen door de reeds bejaarde vorst Chlodwigh von Hohenlohe-Schillingfürst. Deze politicus, door A.J.P. Taylor "the nearest thing to Bismarck, short of being Bismarck himself" genoemd, stond op binnenlands gebied een straffere houding jegens de socialisten voor. Er moest daarom een buitenlands beleid gevoerd worden dat de nationale sentimenten hoog genoeg zou doen oplaaien om de binnenlandse spanningen in de publieke opinie naar de achtergrond te schuiven.

De "Neue Kurs" werd opgegeven en vervangen door een program van overzeese expansie en opvoering van de vlootsterkte. Deze "Weltpolitik" zou vooral later tot grote spanningen met Engeland leiden. Voor geruime tijd zouden de Duitsers daarom meer op een toenadering tot Rusland mikken

3. Het Chinees-Japanse conflict en zijn gevolgen, 1895.

De Chinees-Japanse oorlog en het daarop volgende verdrag van Shimonoseki (1895) waarbij de Japanners het schiereiland Liau-tung bezetten en hun invloed in Korea formeel bevestigden, gaf in Europa aanleiding tot hernieuwde diplomatieke inspanningen. De Russen hadden na enige overweging besloten de Japanse acties, die duidelijk bedoeld waren een buffer te plaatsen tussen Japan en de opdringende Russische expansie, niet zelf te pareren, maar door een "joint venture" van de Europese mogendheden te laten afhandelen. Zij hadden daarbij de steun van Frankrijk, maar in Engeland prevaleerde de mening dat als er dan toch iemand in China moet zitten, dit maar beter de Japanners dan de Russen konden zijn. Rosebery, die vóór Engelse deelneming was, kwam ten val waarna opnieuw de conservatieve markies van Salisbury premier werd.

Het zag er met dit al naar uit dat de gezamenlijke Europese actie een Frans-Russische actie zou worden, met als waarschijnlijk effect dat de tot dan toe vrij losse band tussen de beide bondgenoten verstevigd zou worden. Om dit te verhinderen zag Duitsland af van het oorspronkelijke voornemen de Japanners te steunen en boden hun deelname aan. De Russen honoreerden deze hulp met de uitlating van hun gezant te München, dat zij met het grootste genoegen de inspanningen van Wilhelm voor het handhaven van de monarchale gedachte in Duitsland en de vrede in Europa gadesloegen. Wanneer Wilhelm bereid zou blijken zich voor deze zaken te blijven inzetten, dan was Rusland van harte bereid de vrede aan Duitslands Oostgrens te waarborgen. Verder liet de gezant,

van wie men mag aannemen dat hij op instructie handelde, zich in vrij laatdunkende termen uit over Frankrijk en de Franse overeenkomst met Rusland. "Russland wird, wenn offen von uns unterstützt, auch unseren Wünschen gerecht werden So zeigt sich der Welt das so erwünschte Bild von 3. Bund + Russland" jubelde Wilhelm reeds in de marge van het betreffende verslag, maar zover was het nog lang niet.

De Russen buitten slechts de situatie uit dat zowel Frankrijk als Duitsland naar hun gunst dongen om hun politiek in het Verre Oosten nog iets verder te drijven dan normaliter verantwoord zou zijn geweest. In werkelijkheid waren de Fransen investeringen de Russen veel te lief om zich echt gevaarlijke "extra-touren" te willen veroorloven.

4. De Dardanellencrisis, 1895.

Zodra Salisbury in juni 1895 aan de regering was gekomen, bezag hij opnieuw de situatie in het Nabije Oosten. Hij kwam tot de conclusie dat Turkije hopeloos verziekt, achterlijk en barbaars was en dat de machten van de Dreibund, op wier hulp de Engelse politiek in de Middellandse Zee steunde, Engeland eerder tot last dan totgemak waren. De premier meende de hele kwestie maar het best kon worden afgehandeld door direct contact met de Russen en desnoods door over te gaan tot verdeling van het Turkse Rijk.

De Duitsers, die als Engeland zich uit alle Balkanaffaires zou terugtrekken, helemaal alleen voor de taak zouden staan Oostenrijk-Hongarije te steunen, besloten de Engelsen vóór te zijn en zelf de Russen te benaderen. In een gesprek, dat Wilhelm op 12 oktober 1895 had met de Russische minister van buitenlandse zaken, vorst Lobanow, zou de keizer, inhakend op eerdere uitlatingen over het handhaven van de monarchale orde gezinspeeld hebben op een eventueel herstel van de Driekeizerbond. Verder zou hij Lobanow à bout portant hebben voorgesteld dat de Russen, ingeval Engeland de Dardanellen zou bezetten, zich van Constantinopel meester zouden maken.

In dit stadium bleek echter dat de "vrije hand" van Duitsland wel degelijk aan beperkingen gebonden was; zowel Oostenrijk-Hongarije als Italië, voor wie het geheel opgeven van Engeland slechts heilloze gevolgen kon hebben, respectievelijk inzake de Balkan en Noord-Afrika, presten de Duitsers hun politiek tegenover Rusland te wijzigen.

Dat de Dardanellenkwestie, dankzij de Franse weigering om Rusland in deze zaak militair te steunen, met de overbekende sisser afliep, is verder weinig relevant. Van belang voor het verdere betoog is dat Duitsland opnieuw zou gaan proberen de Engelsen voor zich te winnen. Het verloop van de gebeurtenissen toont duidelijk de tragiek van de Duitse buitenlandse politiek; de ongedurigheid, de impulsiviteit en de omstandigheden dat het beleid doorlopend één volle slag achter lag bij de mogelijkheden. Immers, toen de Duitsers Rusland als bondgenoot konden krijgen (verlenging van het Rückversicherungsverdrag), wilden zij Engeland, terwijl zij toen Engeland in 1894 toenadering zocht, het meer opportuun achtten Rusland te benaderen. En toen tenslotte in de herfst van 1895 de mogelijkheid voor een betere verhouding met Rusland - zeker in de ogen van Wilhelm c.s. - reëel leek, gingen de Duitsers nogmaals overstag om zich wederom op Engeland te richten.

III. Nieuwe poging om Engeland aan Duitsland te binden, 1896.

1. Inleiding.

Ondanks de slechte ervaringen in 1894, koos Duitsland weer de moeilijke weg om door blufpolitiek een toenadering tot Engeland te forceren. Het plan was om de Engelsen onder druk te zetten met de dreiging van een continentale liga tegen hen. Ditmaal stond er echter nog meer op het spel en wel het voortbestaan van de Dreibund zelf. De Italianen, onzeker over of zij in het vervolg nog op Engelse steun konden rekenen vanwege de gebeurtenissen in Ethiopië, dreigden op eigen initiatief contact te zoeken met de Fransen en de Russen.

Het zag er naar uit dat alleen een spijkervaste garantie van Engeland hen daarvan nog kon terughouden.

De eerste maal dat Wilhelm zinspeelde op een samengaan van alle vastelandstaten tegen Engeland, was tijdens één van zijn regelmatige spelletjes golf met de Britse militaire attaché in Berlijn, kolonel Swaine, toen hij opmerkte: "Ein solches Verhalten Englands (bedoeld was het schipperen tussen de partijen door, zonder enige formele afspraak) zwingt mich förmlich gemeinschaftliche Sache mit Frankreich und Russland zu machen". Ik betwijfel echter of deze uitspraak reeds beschouwd moet worden als een onderdeel van de campagne, die enige tijd later begon. Ook het gesprek dat Wilhelm op 20 december 1895 met Swaine had en waarin hij het deed voorkomen alsof de Europese mogendheden reeds in principe overeengekomen waren de zelfde houding jegens Engeland aan te nemen, lijkt mij nog steeds een staaltje persoonlijke pocherij van de keizer, of minstens een uiting van zijn ongeduld om het opgestelde plan uit te voeren.

Beide opmerkingen van Wilhelm hielden namelijk direct verband met de crisis in het Nabije Oosten, een kwestie die niet alleen al enige tijd sleepte, zodat een plotseling Duits initiatief tot een continentale liga alleen maar wantrouwen kon wekken, maar tevens een kwestie waaraan Engeland veel waarde hechtte. Voor het Duitse plan was het noodzakelijk dat Engeland een verlies leed, maar dit mocht niet te gevoelig zijn, want in dat geval zou Engeland slechts rancune tegen Duitsland opvatten. Wat Duitsland nodig had was een vers conflict, waarin het gemakkelijker was Engeland van begin af te isoleren. Dit was waarschijnlijk ook het plan dat Marschall voor ogen stond, blijkens zijn bericht aan de Duitse gezant in Rome, von Bülow.

2. De "Holsteinsche Kombinationen" en het uitbreken van de Transvaalcrisis.

Toen Marschall zijn bericht aan von Bülow verzond was men er in Duitsland reeds op voorbereid dat een dergelijke affaire zich wellicht spoedig zou voordoen. Op 24 december 1895 had Herff, de Duitse consul in Pretoria, gemeld dat voor onrust van de Engelsgezinde groeperingen in Transvaal moest worden gevreesd. Wilhelm wilde dit direct pareren door nog een kruiser naar Lourenco Marques te sturen, waar reeds een Duits oorlogsschip lag, maar Holstein en Marschall besloten deze gelegenheid aan te grijpen voor de volvoering van hun plannen.

Op 30 december 1895, één dag vóór de Jameson-raid in Europa bekend werd, stelde Holstein een memorandum op, waarin de plannen voor een continentale liga tegen Engeland concreet werden uitgewerkt. Hij begon met te stellen dat wanneer Duitsland en Italië samen contact met Frankrijk en Rusland zouden zoeken, Oostenrijk-Hongarije wel mee moest, wilde het een totale isolatie ontgaan. Verder zou de samenwerking tijdelijk en gericht op het bereiken van expliciet vastgestelde doelen zijn:

- a. De Dreibund zou Frankrijk steunen om de Congo te krijgen, in ruil voor Frans-Russische erkenning van het verdrag van Uccialli en enige Duitse concessies in Afrika.
- b. Rusland zou Korea mogen bezetten, waar noch Japan, noch het geïsoleerde Engeland om zouden durven vechten. Oostenrijk-Hongarije zou in ruil daarvoor een Russische garantie voor de status quo op de Balkan krijgen.
- c. Duitsland zelf zou met aller instemming, na afloop, de Tsushan eilanden en een bunkerhaven met handelsvoordelen in China krijgen, alsmede enige concessies buiten de Gele Zee, die later bepaald zouden worden. De Duitse eisen zouden eerst later in het gesprek ter tafel worden gebracht.
- d. Indien Frankrijk interesse zou tonen, kon ook de handhaving van de status quo in Zuidelijk Afrika ter sprake komen, wellicht zelfs expliciet Transvaal.
- e. Voor Engeland vitale kwesties, zoals Egypte en Perzië zouden niet in aanmerking komen, de macht van Engeland mocht niet ernstig aangetast worden ten gunste van Frankrijk of Rusland.

De crisis rond Transvaal brak inderdaad uit, maar het Duitse besluit

om juist dit geschil aan te grijpen teneinde hun plannen te lanceren, was om meerdere redenen niet bijster gelukkig.

Ten eerste hadden de Duitsers geen of vrijwel geen reële belangen in Zuidelijk Afrika. Van de zijde van de ondernemers, die in Transvaalse fondsen geïnvesteerd hadden was in Duitsland geen enkele druk op de regering uitgeoefend, terwijl ook de Duitse propaganda, die veel ophef maakte van de stamverwantschap met de Transvaalse boeren, niet erg overtuigend klonk. In het algemeen kon de indruk, dat Duitsland uit onzuivere motieven het conflict bewust wilde, niet worden weggenomen.

Ten tweede hadden de Duitsers erop gegokt, dat Engeland de kwestie niet belangrijk genoeg zou vinden om tot het einde toe zijn standpunt te blijven handhaven. De Kaap was echter voor Engeland zomogelijk belangrijker dan het Suezkanaal en de beheersing van de toestand in Zuidelijk Afrika was daarom een zaak die de Engelsen hoog opnamen.

Ten derde was de Engelse invloed in Transvaal een verschijnsel, dat in brede kringen de facto werd geaccepteerd. Sinds 1884 had Engeland reeds het recht de buitenlandse politiek van de Boerenrepublieken te controleren.

En ten vierde heb ik de indruk, dat de "over-acting" van Wilhelm zelf de Duitse zaak geen goed heeft gedaan. De keizer, die na het bekend worden van de Jameson-raid aanvankelijk troepen in Transvaal wilde inzetten, kon door zijn ambtenaren ter nauwernood bewogen worden tot een minder rigoureuze, maar nog altijd vrij onbesuisde vorm van actie, het fameuze Krugertelegram van 3 januari 1896. Dit hele optreden trok de zaak in een prestigesfeer, wat voor de Europese mogendheden moeilijk te verteren was en Duitslands eigen positie minder manoeuvreerbaar maakte.

3. Het mislukken van de Continentale Liga.

De uitwerking van de Holsteins opzet gaf in januari 1896 aanleiding tot grote diplomatieke activiteit aan Duitse zijde, die echter - in het gunstigste geval - een minimum aan respons ontmoette. Terwijl het wantrouwen tegen de onberekenbare Duitse politiek overal in Europa sterk was, bleek met name de barrière, die Duitsland van Frankrijk scheidde te hoog.

Frankrijk werd via twee kanalen benaderd. Op 1 januari 1896 zond Hohenlohe instructies aan graaf Münster, de Duitse gezant in Parijs. Hem werd in brede trekken de inhoud van het memorandum van Holstein medegedeeld, met daarbij de opdracht tegenover president Faure te zinspelen op een tijdelijke, doelgerichte samenwerking met andere Europese staten. Hohenlohe wees er nadrukkelijk op dat de schijn, als zou een dergelijke onderneming slechts Transvaal betreffen, hoe dan ook vermeden diende te worden.

Dat deze poging zó volledig spaak liep, dat er zelfs nooit op geantwoord is, is niet verwonderlijk. Op dezelfde dag dat Hohenlohe zijn instructies opstelde, werd namelijk in Berlijn de Franse gezant, Herbette, informeel gepolst door Marschall. Herbette had toen direct als zijn persoonlijke mening gegeven, dat zolang Egypte buiten beschouwing bleef, elk reëel belang voor Frankrijk ontbrak. Dit, naast uiteraard de kwestie Elzas-Lotharingen, was voor Frankrijk reden genoeg om niet verder op de zaak in te gaan. Ook de visie, dat de Fransen de mogelijkheid open wilden houden om, als het er inderdaad op aan zou komen, samen met Engeland een verbond tegen Duitsland te sluiten, lijkt mij als verdere uitwerking van de revanche gedachte, alleszins acceptabel.

Ook Rusland stond afwijzend tegenover het Duitse voorstel, ondanks het feit dat Wilhelm zijn neef Nicky persoonlijk had aangespoord de onschendbaarheid van verdragen te helpen handhaven. Verder dan een verzekering dat de Fransen dat gematigder waren dan men uit hun pers kon opmaken kwam Lobanow niet.

De Russen hadden in het Verre oosten reeds genoeg onenigheid met de Engelsen en nog afgezien daarvan was de financiële steun van Frankrijk veel te kostbaar om deze door een deelname op eigen initiatief op het spel te zetten. Op 8 januari 1896 deelde Lobanow aan Radolin mede dat de Engelsen, aangezien zij gemachtigd waren op de buitenlandse politiek van Transvaal toe te zien, in feite een protectoraat over het land hadden.

Moeilijkheden zonder eind waren er ook met de Italianen, die nu ^{zij} werkelijk Engelse steun nodig hadden inzake Abessynië, terugkeerden tot hun oude standpunt dat alles wat de Engelsen tegen hen in het harnas zou kunnen jagen, vooral achterwege moest blijven. Het feit dat hun eigen politieke carrière ongetwijfeld schipbreuk zou leiden wanneer zij de Italiaanse aanspraken in Noord-Oost-Afrika niet waar konden maken, droeg ook zeker niet bij tot een heldere denktrant bij premier Crispi en de minister van buitenlandse zaken Blanc. Ondanks Duitslands garanties, waar-schuwingen en dreigingen bleef Italië bezwaar maken.

Alleen uit Oostenrijk-Hongarije kwam een hoopvoller geluid. Eulenburg, die gezant in Wenen was, meende blijkens zijn telegram van 8 januari, dat een garantie voor de status-quo op de Balkan - waarin immers door Holstein was voorzien - voldoende zou zijn om de Oostenrijkers mee te krijgen.

Al met al was het eind januari wel duidelijk dat de hele onderneming tot niets zou leiden. De manier waarop het plan aan Frankrijk en Rusland was voorgezet, was juist iets te doorzichtig, iets te goedkoop geweest. Reeds op 10 januari 1896 schreef Holstein - nota bene het "meesterbrein" zelf - aan Hetzfeldt, de Duitse gezant in Londen: "Unzweifelhaft würden wir im äussersten Augenblick, wenn die Totalität des englischen Besitzes nur noch als Kompensationsobjekt in Betracht kommt, den Russen für sich und für Frankreich einen genügenden Arbeitslohn bieten können. Aber wir beiden sind wohl darin einig, dass die Zertrümmerung von Englands Machtstellung für Deutschland ein zweifelhafter Erfolg sein würde. Freuen wir uns also, wenn die Sache jetzt so abschliesst, wie es den Anschein hat: mit einem kleinen diplomatischen Erfolg für England". Maar zelfs dat bleek hem enige tijd later niet gegund te zijn.

IV. Turn, turn & turn again; de vervreemding van Engeland en de Dreibund, 1896.

Al vrij spoedig begon het tot de regeerders in Berlijn door te dringen dat het netto effect van de gehele actie juist tegenovergesteld zou zijn aan wat zij er van verwacht hadden. De Transvaalcrisis deed de wederzijdse ressentimenten in Engeland en Duitsland hoog op slaan, maar daarbij bleef het niet. De onwelwillende houding van Frankrijk en Rusland tegenover Duitsland werd door de Engelse regering hogelijk gewaardeerd, Salisbury wilde zelfs zo ver gaan dat hij op 19 februari 1896 tegenover de Franse gezant in Londen, de Courcel, liet doorschemeren dat hij bereid was tot een vreedzaam vergelijk met Frankrijk ten aanzien van Egypte.

Dat er tenslotte helemaal niets heel bleef van de Duitse opzet om Engeland te dwarsbomen, was niet helemaal hun eigen schuld, maar die van de Italianen, die op 1 maart 1896 bij Adowa een nederlaag leden tegen Abessynië en in de grootste paniek om Engelse steun riepen. Salisbury zond inderdaad troepen om de Soedan opnieuw te pacificeren, maar dat hij daarmee de Italianen dekte was een voor hen gelukkige bijkomstigheid. De Engelse premier werd voornamelijk tot dit besluit gebracht door de vrees dat de Fransen zich meester zouden maken van de gebieden, die nu buiten de Italiaanse invloed waren geraakt. Niettemin betaalde Duitsland de "hulp aan Italië" met een mildere houding jegens Engeland.

Met de Italiaanse nederlaag eindigde tevens de samenwerking tussen Engeland en de Dreibund in het Middellandse Zeegebied. Nu de kracht van Italië, waarop de Engelse strategie gedeeltelijk rustte, zo goed als nihil was

gebleken, achtten de Engelsen het raadzaam deze strategie te herzien. Zij kwamen tot de conclusie dat het noodzakelijk was hun eigen maritieme potentieel in de Middellandse Zee en vooral in het Oostelijk bekken, op te voeren. Een van de consequenties hiervan was dat de Engelsen definitief besloten zich blijvend in Egypte te vestigen, teneinde in Alexandrië een marinebasis te kunnen inrichten.

De Engelsen verlegden daarmee het zwaartepunt van hun mediterrane politiek van de Dardanellen naar Suez, vanaf dit moment waren de Fransen de "hoofdvijanden" en niet langer degenen, die bij een eventueel Brits-Russisch conflict door Duitsland en Italië tot neutraliteit moesten worden gedwongen. Salisbury wees dan ook in het vervolg pogingen om de Mediterrane Entente te herstellen af.

Zo stond Duitsland dus nogmaals op het punt waar alles van vóór af moest worden opgezet. Het algemene politieke klimaat was er echter . afgelopen jaren voor hen niet gunstiger op geworden. Frankrijk en Rusland waren steeds dichter bijeengekomen terwijl het wantrouwen jegens het Duitse buitenlandse beleid - of liever, het ontbreken daarvan - zo langzaam aan algemeen ging worden in Europa. De Meest voor de hand liggende uitweg, de weg naar een akkoord met Engeland, was weliswaar nog lang niet definitief afgesloten, maar er was, in een tijd waarin zeker gold dat stilstand achteruitgang was, ook geen enkele vordering geboekt.

Een zes jaar lange zwerftocht door de wereldpolitiek had de Duitsers niets anders opgeleverd dan de voor hun voeten liggende conclusie dat het, hoe dan ook anders moest. De volgende jaren zouden aantonen dat ze haar niet wilden, niet konden of niet durfden oprapen.

Arie W.J. van Ede.

BIBLIOGRAFIE

J.S. Bartstra, Handboek tot de staatkundige geschiedenis van de landen van onze beschavingskring van 1648 tot heden, deel IV!
('s Hertogenbosch, 1961)

E. Malcolm Carroll, Germany and the great powers 1866-1914
(Hamden, Conn. 1966)

Documents diplomatiques français, série I. Tome XII
(paris, 1929 et seq.)

Joh. Lepsius, Albr. Mendelssohn Bartholdy, Fr. Thimme ed., Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Bänder VIII, IX, X, XI.
(Berlin, 1922-1927)

A.J.P. Taylor, The struggle for mastery in Europe 1848-1918.
(Oxford, 1954)